

Facken i dagens värld

Fackföreningsrörelsen är ett barn av industrialismen. Idémässigt har den sina rötter i liberalismen med dess betoning av frihet för den enskilda människan. En sådan frihet gäller rätten att sluta sig samman i föreningar som inte kontrollerades av staten. Man brukar tala om 1800-talets lösa sammanslutningar som ”associationer” till skillnad från det förindustriella samhällets statsreglerade stånd och korporationer. Fackföreningarna representerar ett nytt slags organiserade associationer och växte under senare delen av 1800-talet fram som en del av de breda folkrörelserna – nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen med flera. I dagens värld är fackföreningarna en del av det civila samhället utan vilket ingen levande demokrati är tänkbar. För regimer med totalitära anspråk är det ett ständigt bekymmer att människor sluter sig samman utan att kunna kontrolleras av staten.

Upplösning av patriarkala band

Idén om individen i centrum medverkade också till att äldre patriarkala tänkesätt, där husbondeansvaret var centralt, fick träda tillbaka. Industrialismens arbetare förlorade det husbondeskydd som skråsamhället erbjudit. Med ett ständigt växande arbetarproletariat blev ”arbetarfrågan” akut överallt där industrisamhället tog över. Långt in på 1800-talet menade ledande ekonomer att misären bland arbetare inte gick att lösa med högre löner. De tyckte sig se en ”järnhård lönelag” som innebar att en växande arbetarbefolkning ständigt skulle äta upp löneökningar och hålla klassen kvar på existensminimum. Utsugningen av arbetarklassen, menade Karl Marx, skulle obönhörligen leda till revolution och till att arbetarklassen tog över produktionsmedlen. Mindre revolutionärt inriktade socialister utgick från att det var möjligt att successivt förbättra arbetarklassens levnadsförhållanden och satsade på att organisera arbetarna i ett parlamentariskt parti och i fackföreningar.

Bland tjänstemannagrupperna dröjde sig patriarkala förhållanden och visst husbondeansvar kvar. Andelen tjänstemän inom den privata sektorn var länge obetydlig och relationen till arbetsgivaren nära, vilket oftast gav både större trygghet och bättre ekonomisk utdelning än som kom arbetarna till del, men också bindningar och underordning. De offentligt anställda tjänstemännen åtnjöt skydd och särskilda förmåner som staten i nåder beviljade. Anställningen ansågs fram till 1940-talet grunda sig på en ensidig ”höghetsakt” som medförde lydnaplikt och innebar straffansvar för åtgärder som vidtogs i tjänsten. I Tyskland är höghetstanken fortfarande gällande rätt för de statliga och kommunala tjänstemän som har status av *Beamte*¹. Deras arbetsgivare kallas för ”husbonde” (*Dienstherr*) och *Beamte* är bundna till den demokratiska samhällsordningen med en trohetsed gentemot grundlagen på samma sätt som tidigare till kejsaren personligen.

Tjänstemännens – eller om man så vill medelklassens – fackliga organisering efter första världskrigets dyrtid representerar ett nytt kapitel i industrisamhällets utveckling. Nu upplevde allt fler tidigare privilegierade att de inte enbart kunde förlita sig på arbetsgivarens patriarkala välvilja. Än värre blev det efter depressionen i början av 1930-talet. När Ernst Ahlberg, Daco-ordförande 1936 och senare riksdagsledamot för Högerpartiet, argumenterade för fackliga rättigheter kunde det låta så här:

Ännu för några årtionden sedan kunde en anställd, som ägde kunskap inom sitt yrkesområde, utan oro se framtiden an. Vid sjukdom och ålderdom kunde han lita på arbetsgivarens stöd. Risken för arbetslöshet var ringa. Att skilja en tjänsteman från företaget, därför att hans arbetskraft under en övergående depression icke var erforderlig, ansågs nedsättande både för arbetsgivaren och företaget och hörde följaktligen till de absoluta undantagen.

Tjänstemannafrågan

Adertonhundralets sociala ”arbetarfråga” ersattes, som Arne H. Eriksson visat, av en ”tjänstemannafråga”, låt vara av mindre dimensioner. När Daco, Gamla TCO och de anslutna förbunden började driva tjänstemännens intressefrågor ökade de etablerade partiernas intresse av att lyssna på den organiserade tjänstemannarörelsen. Engagemanget förstärktes av att tankarna på ett särskilt tjänstemannaparti på sina håll levde kvar och att dessa nu idémässigt kunde anknyta till nya framgångsrika fascistpartier i Italien och Tyskland. Att döma av en genomgång av förbundstidningar och andra källor som journalisten Mats

---

1. Beamte översätts ibland med ”ämbetsmän”, vilket är felaktigt eftersom omkring hälften är tjänstemän av lägre grad och traditionellt organiserade i DGB.

Wingborg gjort på TCO:s uppdrag, förekom dock inte några som helst öppna nazistiska eller antisemitiska strömningar i tjänstemannarörelsen.

Vilsenheten och rädslan hos tidens mellanskikt skildrades träffsäkert i romanen *Hur ska det gå med Pinnebergs?* av tysken Hans Fallada (pseudonym för Rudolf Dietzen) som kom på svenska 1933; ”pinnebergare” blev snabbt synonymt med småborgare. Den unge LO-mannen Valter Åman hade sin åsikt klar om hur medelklassen skulle vinnas för socialdemokratin. I tidskriften *Tiden* skrev han 1935: ”Där vi vädja till arbetarnas kollektivgrupper där måste vi hos medelklassen vädja till familjen och individen.” Han hade också en bestämd åsikt om ”medelklassens psyke”: ”Medelklasselementen sakna den självkänsla, som de organiserade arbetarna besitta. Utan tvivel är kontoristen och tjänstemannen i allmänhet mera underdånig och auktoritetsdyrkande än arbetaren.” I värsta fall kunde dessa egenskaper som i Tyskland slå över i ”blind överhetsdyrkan”. Botemedlet var facklig organisering: ”Den som vet med sig att han genom egen och organisationens kraft kan hävda sina intressen, den måste också få en stark känsla för möjligheten att själv kunna medverka till att gestalta det sociala livet i stort.” Åman fick mothugg i SIF:s förbundstidning och återkom därför och förklarade sig under rubriken ”Medelklassens växande självkänsla”; den tog ”sig främst i uttryck i tron på möjligheterna att genom fackliga organisationer själv kunna öva inflytande över utgestaltningen av arbets- och lönevillkoren.”

Tjänstemännen samlade sig i egna centralorganisationer i ett skede då den nyvunna demokratin hotades från både höger och vänster. I Sverige gick utvecklingen i demokratisk riktning under 1920- och 30-talen, i många andra länder i Europa gick den åt motsatt håll. Diktaturer av olika kulör kunde då som nu inte tåla fria associationer av vad slag det vara månne. Där totalitära regimer tog makten dog det civila samhället ut.

Efterkrigstiden

Efter andra världskriget var för de västliga segrarmakterna återupprättandet av fria fackföreningar ett viktigt led i återställandet av demokratin. För Sovjetunionen blev målet däremot att i de stater som kom att höra till östblocket skapa fackföreningar styrda av kommunistpartiet. Man försökte också utvidga sitt inflytande över de kommunistiska fackföreningarna i Frankrike, Italien och annorstädes. Dessa konkurrerade med socialdemokratiska, trotskistiska, katolska och andra utan ideologiska eller konfessionella förtecken.

Berlinmurens fall i november 1989 ledde till Sovjetimperiets upplösning och slutet på det kalla kriget mellan öst och väst. Om någon enskild organisation ska pekas ut som orsak till denna utveckling så är det den polska, helt katol-

ska fackföreningen Solidarnosc. Den väckte på 1980-talet det civila samhället i Polen till liv och blev inspirationskälla för många olika demokratiska rörelser i hela östblocket.

Murens fall ledde också till en fördjupning och utvidgning av det europeiska samarbete som 1952 hade inletts med Kol- och stålunionen och som 1993 blev Europeiska unionen. I detta samarbete har medverkan av fackliga organisationer, arbetsgivarorganisationer och andra representanter för det organiserade civila samhället hela tiden setts som ett viktigt demokratiskt element. Det organiserade civila samhällets viktigaste företrädare inom EU är Europeiska ekonomiska och sociala Kommittén (EESK). Sedan Sverige blev medlem i EU finns i EESK personer som är nominerade av LO, TCO och Saco samt Svenskt Näringsliv och andra intresseorganisationer.

De svenska fackliga centralorganisationerna samarbetar sedan början av 1970-talet på nordisk nivå inom Nordens fackliga centralorganisation (NFS) och på europeisk nivå inom Europafacket (EFS) till vars grundare LO och TCO hör, medan Saco vann inträde först under andra hälften av 1990-talet. Centralorganisationerna i samtliga länder runt Östersjön samarbetar sedan denna tid också inom ett fast nätverk med förkortningen BASTUN (Baltic Sea Trade Union Network) som bildats under aktiv förmedling av TCO (se nedan sid. 181).

Den fackliga rörelsen på världsnivå bestod in på 2000-talet av den västdominerade antikommunistiska Fria fackföreningsinternationalen (FFI), den katolska Kristna internationalen (WCL) och den kommunistiska Fackliga världsfederationen (FVF). Efter Berlinmurens fall frigjorde sig fler och fler kommunistpartistyrda fack och lämnade FVF. Det ledde också till att de har välkomnats i Europafacket. FFI och WCL gick 2006 samman under namnet Internationella fackliga samorganisationen (IFS). IFS är nu helt dominerande och omfattar (år 2010) drygt 300 fackliga centralorganisationer i 156 länder med sammanlagt 176 miljoner medlemmar. Från Sverige ingår LO, TCO och Saco.

På världsnivå finns FN-organet ILO som består av tre parter: regeringar, arbetsgivare och arbetstagare. Det tillkom som en del av fredsuppgörelsen efter första världskriget och var tänkt att bli ett forum för dialog mellan dessa tre parter i syfte att ”främja social rättvisa och humana arbetsvillkor som en förutsättning för fred mellan och inom nationerna.” ILO är i sig ett uttryck för fackens centrala roll i dagens värld.